

Сергій Шаменков, Святослав Сичевський

Турецький чоловічий поясний одяг із французької кравецької книги 1671 р.

Ключові слова: *поясний одяг, убранє, чакшир, практична реконструкція, Османська імперія, XVII ст.*

У статті представлена унікальна знахідка крою турецького чоловічого поясного одягу з французької кравецької книги 1671 р. Віднайдений крій не є унікальним та має багато спільних рис із чисельними європейськими кроями поясного одягу XVI–XVII ст., один з яких відомий на наших теренах як убранє. Цілком можливо, що в Османській імперії, принаймні в її румелійській частині, такий поясний одяг мав назву чакшир. Виготовлена нами реконструкція також дала змогу порівняти результат із деякими зображальними джерелами епохи та оцінити поширення такого крою.

Serhii Shamenkov, Sviatoslav Sychevs'kyj

Turkish Men's Trousers from a French Tailoring Book of 1671

Keywords: *trousers, ubranie, çakşır, practical recreation, Ottoman Empire, 17th century.*

The article presents a unique discovery of a pattern for Turkish men's trousers found in a French tailoring book published in 1671. The identified pattern is not entirely unique and shares many features with numerous European patterns of trousers from the sixteenth and seventeenth centuries, one of which is known in our region as ubranie. It is quite possible that in the Ottoman Empire, at least in its Rumelia region, such trousers were known as çakşır. The recreation produced by the author also made it possible to compare the result with several pictorial sources of the period and to assess the distribution of this particular type of cut.

Шаменков Сергій Ігорович - Shamenkov Serhii

Уніформолог, дослідник історії костюму, художник-ілюстратор.

Uniformologist, researcher of the costume history, artist/illustrator.

e-mail: rogala@striy.org.ua

Сичевський Святослав Васильович - Sviatoslav Sychevs'kyj

Дослідник одягу, озброєння та матеріальної культури України XIV–XVII ст.

Researcher of clothing, arms and armour, and the material culture of Ukraine in the 14th–17th centuries

e-mail: sainthq@gmail.com

Дослідження історії одягу суттєво ускладнене через обмежену кількість збережених автентичних зразків, а ті, що зберігаються в музеях, не завжди мають чітку атрибуцію та датування. Для пошиву наукових реконструкцій дослідники часто вимушені орієнтуватися переважно на зображальні джерела – портретний та релігійний живопис, європейські гравюри та східні мініатюри — вони дозволяють окреслити загальний силует, але не дають можливості відтворити точний крій чи технологію пошиття. У цьому контексті особливу цінність становлять рідкісні кравецькі книги, які дають можливість безпосередньо вивчити крій.

Дослідники та реконструктори османського одягу XVII ст. стикаються з аналогічними проблемами. Переважна більшість оригінальних предметів одягу походять із колекції палацу Топкапи та належать аристократичній верхівці імперії, що ставить перед ними питання щодо реальної різноманітності крою одягу в різних прошарків населення та в різних регіонах Османської імперії.

Крім того, існує питання щодо гендерної приналежності низки предметів, зокрема, серед зразків поясного одягу. Зображальні ж джерела, які можна використати для дослідження поясного одягу османів, демонструють досить складну та строкату картину: на них можна побачити як вузькі, так і широкі зразки, а в низці випадків ми, ймовірно, маємо справу з високими панчохами та коротким поясним одягом. Загалом же ця тема все ще чекає на своїх дослідників, а у цій публікації ми плануємо торкнутися лише одного її аспекту, пов'язаного зі знахідкою крою турецького поясного одягу другої половини XVII ст.

Ця знахідка є унікальною у своєму роді, оскільки наразі нам невідома жодна османська кравецька книга зі схемами кроїв одягу, на відміну від чисельних європейських видань, тематика яких у більшості зосереджена на європейських кроях. А тому досить рідкісною знахідкою стала схема крою турецького комплексу одягу з французької кравецької книги 1671 р. «Le tailleur sincere, contenant ce qu'il faut observer pour bien tracer, couper & assembler toutes les principales pieces qui se font dans la profession de tailleur» авторства Бенуа Булле (Benoît Boullay). Так, у розділі «La Robbe, le haut-de-chausse, le chausson et la veste du grand Turc» наведений короткий

опис розкрою, пояснення щодо виготовлення та власне малюнок з кроєм трьох речей: поясного одягу та двох каптанів – нижнього з довгим рукавом та верхнього з коротким рукавом (Boullay (1) 85–92).

У цій публікації ми не будемо торкатися опису плечового одягу, а сконцентруємося саме на поясному. У згаданому вище розділі книги містяться два абзаци, присвячені йому: «*Pour le haut-de-chausse, il doit estre coupé en biais, dautant qu'il doit aller iusque à la cheville du pied, lequel sert de bas; & sera coupé tout droit en travers au dessus du pied, & portera trois quarts & demy de longueur & de large par en haut, vn quart & demy dans la moitié de chaque cuisse & pour le fond il ne sera abatu que d'un sixième, la figure vous peut instruire plus amplement.*

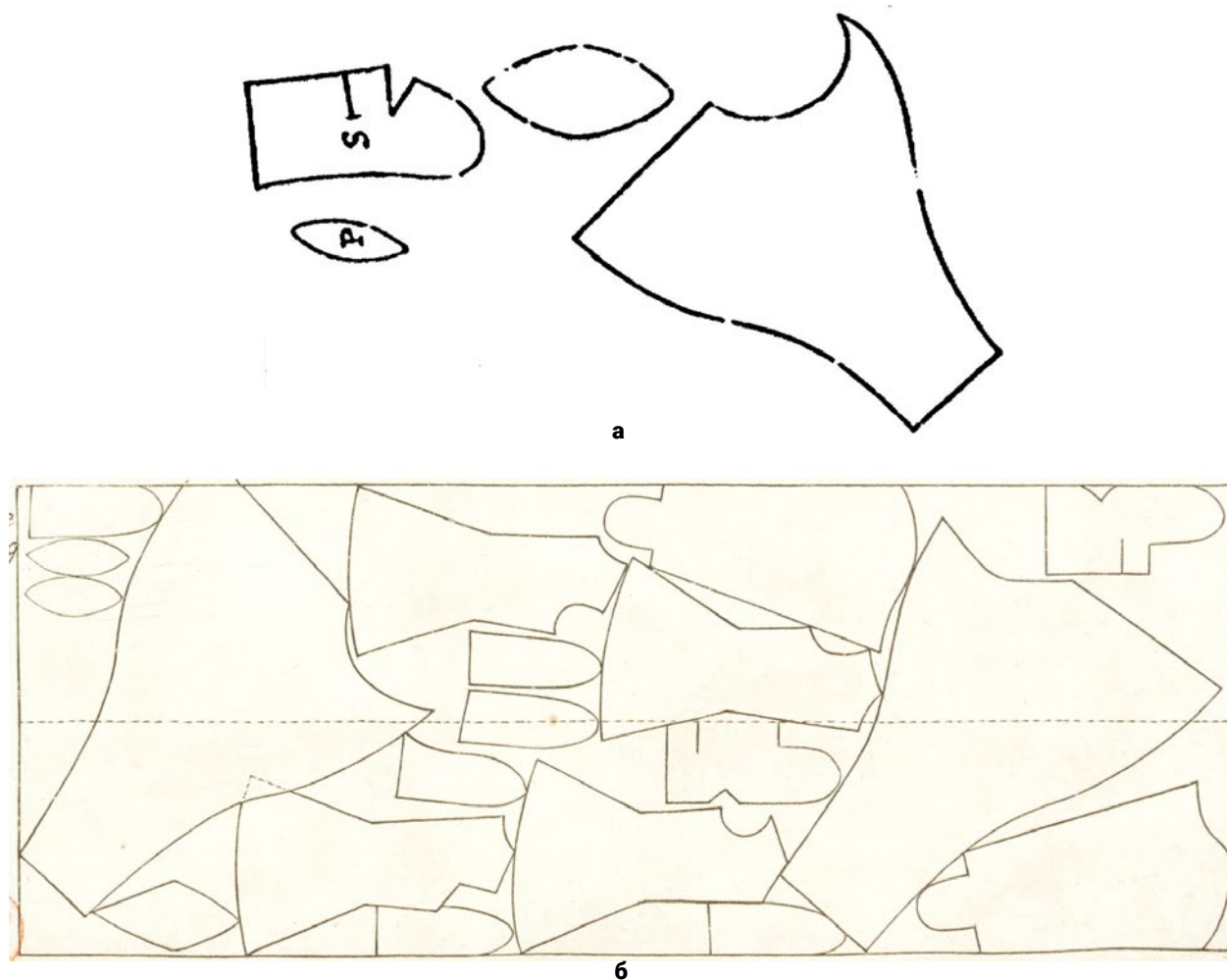
Quant au Chausson ce que vous voiez marqué en rond il se ploye & fait le devant du pied, & ce que l'on voit qui est quarré se joint contre ce que l'on a ployé, & pour clorre le dessous l'on joint vne petite semelle que l'on voit marqué P, & cette fente qui est marquée par S, demeure ouverte avec des boutonnières» (Boullay (1) 88, 89).

Цей фрагмент можна попередньо перекласти таким чином: «Щодо довгих бриджив, що служать панчохами і доходять до щиколоток, то їх слід кроїти навскіс; далі їх слід рівно відрізати поперек над стопою; їх довжина має бути три чверті з половиною, а ширина зверху в районі кожного зі стегон – одна чверть з половиною. Що ж до нижньої частини, то її слід зменшити лише на одну шосту. Малюнок може пояснити це детальніше.

Щодо короткої шкарпетки: та частина, що намальована півколом, складається та утворює передню частину стопи, а прямокутна частина з'єднується з зігнутою частиною. Для того, щоб закрити нижню частину, додають маленьку підошву, позначену літерою P. Розріз позначений літерою S, залишається відкритим та має петлі для гудзиків.»

До опису доданий малюнок із кроєм елементів усіх трьох предметів одягу (Boullay (1) 92), який ми не будемо наводити повністю, а подамо тільки ті елементи, які відносяться до штанів (Мал. 1, а).

Цікаво відмітити, що в іншій кравецькій книзі того ж Бенуа Булле, виданій так само у 1671 р., міститься фактично ідентичний крій під заголовком «одяг в угорському стилі» (Мал. 1, б) (Boullay (2) 97). Подібний крій не унікальний і

Мал. 1. (а) – Крій турецького поясного одягу з кравецької книги, 1671 р. (© Gallica); (б) – крої одягу в угорському стилі з кравецької книги, 1671 р. (© Gallica).

має багато аналогій у Європі XVI–XVIII ст. Це, наприклад, крій *убране* з познанської кравецької книги, яка є копією 1747 р. та відтворює крої 1628 р. («Lalki i portrety, czyli zanim powstały żurnale»), крій угорських штанів із Шарошпотак кінця XVI ст. (Ember 156), крій угорських штанів 1679 р. (Hotto 74–80) та крій штанів гайдуків 1712 р. (Šimša 235).

Усі ці приклади поєднані разом загальною логікою крою, розкладкою навкіс на тканині та спільним силуетом готового виробу на людині. Крім того, креслення поясного одягу зі згаданої вже Познанської кравецької книги варте додаткової згадки через наявність підпису з назвою цього одягу – *убране*. Ця назва є досить поширеною в українських актових документах XVI–XVIII ст., як і загальний силует, який ми можемо побачити на синхронних зображальних джерелах, про що вже було згадано в попередніх

роботах (Шаменков 198–200). Цікаво відмітити, що у польсько-турецькому словнику 1615 р. *убране* перекладається турецькою як *чакшир* (*Ubranie – Czakszer* або тур. *çakşır*) (Paszkowski 134). Своєю чергою, назва *чакшир* або *чакчир* стане згодом позначати вузький поясний одяг європейської легкої кавалерії – гусар, і проіснує у всіх європейських арміях аж до XX ст.

Маючи досвід пошиву кількох штанів такого типу («Вузькі штани останньої чверті XVI ст.»; «Угорської моди вузькі штани»), ми спробували відтворити крій турецьких штанів із французької кравецької книги (Мал. 2, 3) («Османські штани XVII ст.») та порівняти отриманий результат із зображальними джерелами епохи.

На початку роботи ми створили масштабний макет і спробували оцінити необхідні зміни при переносі на тканину. Зокрема, ми дещо збільшили округлий виріз у верхній частині штанів

а

б

в

г

Мал. 2. (а-в) – Загальний вигляд реконструкції турецького поясного одягу з кравецької книги, 1671 р. (майстер – Святослав Сичевський); (г) – капці детальніше разом із розрізом та прихованими застібками-гачками.

а

б

в

Мал. 3. (а-в) – Оцінка свободи руху у створеній реконструкції поясного одягу з кравецької книги, 1671 р.

і підігнали під його новий розмір лінзоподібну вставку, яка відіграє роль ластовиці. Крім того, на кресленні не показано, але вочевидь верхня частина підгиналася для вставки очкура. На реконструкції ми підігнули краї всередину, сховавши кінці очкура там само.

Дуже цікавою деталлю цього крою є підшиті «шкарпетки» або капці, при чому у спосіб, відмінний від того, як це було прийнято в європейських шосссах та панчохах. Деталь згорталася таким чином, що утворювала черевичок із підошвою як окремим елементом. У результаті окремого експерименту ми прийшли до висновку, що капці краще кроїти ближче до реальної форми стопи та взуття, з яким вони будуть носитися. Окремо на кресленні відмічений розріз, позначений літерою S (Мал. 1, а). Його роль полягає у спрощенні процесу одягання виробу на ногу, після чого він застібається на гудзики або гачки (Мал. 2, г).

Для реконструкції ми використали відносно тонке сине сукно полотняного переплетення. На тканині викрійка була зорієнтована навскіс, а не по дольовій нитці, розкромлені частини були вручну зшиті разом за допомогою технік, притаманних для XVII ст. (шов назад голку, підшивний шов краю з косими стібками, обметувальний косий шов, стикувальний шов). Усі шви ручні та виконані вощеною лляною ниткою. Розрізи на капцях ми прикрасили червоною тасьмою та використали мідні гачки як застібки, які дещо прикриває згадана червона тасьма (Мал. 2, г). За зразок оздобу розрізу було взято зображення розрізу панчох-ногавиць у яничара з картини 1688 р. «Битва під Віднем» художника Мартина Альгомте (Мал. 5, и) («Одеський замок всередині»), що зберігається в Одеському замку біля Львова.

Враховуючи існуючу в науковій та реконструкторській спільноті дискусію щодо зручності подібного вузького поясного одягу, ми спробували оцінити практичність та легкість руху в ньому. Після виготовлення цього поясного одягу ми близько 5 років тестували його на історичних реконструкціях та в походах. Загалом, за днями постійного використання набралось кілька місяців безперервного носіння. Цей поясний одяг виявився зручним під час піших переходів, занять шабельним фехтуванням та у господарській діяльності в таборі. Максимально ідеальними вони виявилися для їзди верхи, за зручністю не гірші за вузькі сучасні штани

Мал. 4. (праворуч) Фрагменти мініатюр з альбому «Bilder aus dem türkischen Volksleben», остання чверть XVI ст. (© Österreichische Nationalbibliothek).

вершників. Їх конструкція дозволяє легко піднімати ногу до стремена та сідати в сідло (Мал. 3). Оскільки в цьому викрої відсутні шви на внутрішньому боці ноги (конструктивно шви холош виведені назад), ми уникли дискомфорту і натирання стегна та литок під час руху верхи на коні. Завдяки пришитим знизу капцям, при посадці в сідло та під час їзди верхи, холоші не задирались і не сповзали вгору. Єдина незручність проявилася під час перебування на історичних човнах (малі човни-однодревки, більший річковий байдак) та у процесі веслування – підшиті капці завжди на ногах, тож промокали та створювали певні незручності. Вірогідно, поясний одяг із підшитими капцями не створений для човнів. Проте капці можна було не підшивати до холош і перебувати на човні босим або одягати їх окремо, за потреби. Загалом за час експериментального носіння реконструкції шви залишилися міцними, а штани досі у гарному стані. Єдина проблема – зовсім трохи розтягнулися стикувальні шви, якими підшиті капці до холош, але ці шви, на нашу думку, не робили вкрай міцними, адже капці можна було відпороти та підшити нові – це окрема деталь, яка швидше зношується і потребує частішої заміни.

Для порівняння з зображальними джерелами епохи ми взяли кілька «костюмних альбомів» XVI–XVII ст. зі сценами життя мешканців та гостей Османської імперії. Найважливішим для нас виявився акварельний альбом «Bilder aus dem türkischen Volksleben» («Зображення турецького народного життя»), датований останньою чвертю XVI ст. (Мал. 4) («Bilder aus dem türkischen Volksleben»). Його високо деталізовані малюнки не тільки дозволили нам роздивитися цікаві дрібні деталі поясного одягу, але й оцінити ступінь його поширення у різних верствах населення імперії. Так, на деяких малюнках із цього альбому можна побачити фігури без верхнього одягу у вузькому поясному одязі, який за своїм силуетом цілком відповідає виконаній нами реконструкції (Мал. 4, а, б). Другим важливим фактом є наявність вертикальних швів, які можна побачити на задній частині штанів низки

а

б

в

г

д

е

е

ж

з

и

і

а

б

в

г

д

е

є

ж

з

и

№7 (2025)

◀ **Мал. 5. (ліворуч)** (а–г) – Фрагменти мініатюр з альбому «*Costumes de la Cour du Grand Seigneur*», 1630 р. (© *Bibliothèque nationale de France*); (д–е) – фрагменти мініатюр з альбому «*The Rålamb Costume Book*», 1657–1658 рр. (© *Göran Väärnielm*); (ж, з) – фрагменти мініатюр з альбому «*Figures Naturelles de Turquie*», 1688 р. (© *Bibliothèque nationale de France*); (и) – фрагмент картини Мартіна Альтомонте «*Битва під Віднем*», 1688 р. (© *TommyGUN*).

фігур (Мал. 4, д–ж, и, і), що є свідченням використання крою, аналогічного до описаного вище. Крім того, нижня частина штанів на зображеннях безпосередньо входить у взуття без ознак наявності окремих капців або панчо, що може свідчити про використання підшитих капців, як і на крої з французької кравецької книги століття потому. Ще одним цікавим практичним моментом виявилось те, що якщо підтягнути та підв'язати поясний одяг під коліном, то надлишок тканини утворить наплив над коліном, схожий на те, що ми можемо бачити на деяких турецьких зображеннях (Мал. 4, е).

Щодо поширення такого крою, то ми можемо бачити його і на представниках військової верстви як вершників, так і вогнепальної піхоти (Мал. 4, а–е), й у міських жителів, торговців та на слугах (Мал. 4, е–з), в також на християнських жителях імперії (Мал. 4, и, і).

Альбом «Костюми двору великого володаря» («*Costumes de la Cour du Grand Seigneur*») датований 1630 р. (Мал. 5, а–г) («*Costumes de la Cour du Grand Seigneur*»), так само показує широке використання вузького поясного одягу з, ймовірно, підшитими капцями. Аналогічну ситуацію ми можемо бачити на зображеннях «*The Rålamb Costume Book*» 1657–1658 рр.

(Мал. 5, д–е) («*The Rålamb Costume Book*») та альбому «*Figures Naturelles de Turquie*» 1688 р. (Мал. 5, ж, з) («*Figures Naturelles de Turquie*»).

Звичайно, як ми вже відмічали на початку роботи, ілюстративні джерела показують нам досить різноманітну картину у розвитку поясного одягу в Османській імперії, яка, крім того, активно змінювалася протягом століть. Деякі крої та стилі ставали більш популярними, а доля інших зменшувалася. Ця тема загалом ще очікує подальших досліджень, і ми не будемо торкатися її у цій статті. Водночас, аналіз мініатюр вказує на досить широке поширення вузького поясного одягу, в тому числі і з підшитими капцями, протягом усього XVI–XVII ст., а наведені вище приклади дають нам можливість припускати подібність їх крою з кроєм із французької кравецької книги 1671 р. Цілком ймовірно, що поширення цього крою, який має на холошах виведений назад шов, пов'язано із впливом румелійського європейського населення, про що може свідчити його зображення на християнських жителях імперії (Мал. 4, и, і), але це питання потребує додаткового вивчення.

Таким чином, віднайдений нами крій турецького чоловічого поясного одягу з французької кравецької книги 1671 р. надзвичайно близький до чисельних європейських кроїв поясного одягу XVI–XVII ст., один з яких відомий на наших теренах як убрание. Цілком можливо, що в імперії, принаймні в її румелійській частині, такий поясний одяг мав назву чакшир. Усі вони мають спільну логіку крою, розташування викрійки на тканині навкіс та спільний загальний силует готового виробу з розташуванням швів на задній частині. Виготовлена нами реконструкція надала нам змогу перевірити ці твердження та порівняти її з деякими зображальними джерелами епохи.

Бібліографія

- «Bilder aus dem türkischen Volksleben.» *Europeana*, www.europeana.eu/de/item/2048602/data_item_onb_codices__2BZ96709606. Accessed 1 July 2025.
- Boullay, Benoît (1). *Le tailleur sincere, contenant ce qu'il faut observer pour bien tracer, couper & assembler toutes les principales pieces qui se font dans la profession de tailleur*. Paris, 1671. *Gallica*, gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k58176028/. Accessed 1 July 2025.
- Boullay, Benoît (2). *Le tailleur sincere, contenant les moyens pour bien pratiquer toutes sortes de pieces d'ouvrage pour les habits d'hommes, & la quantité des estoffes qu'il y doit entrer en chaque espee ; savoir depuis l'âge de quinze ans jusqu'à la plus grande hauteur & grosseur que les hommes puissent avoir, & en toutes sortes d'estoffe... Enrichis de plusieurs planches gravées, dans lesquelles sont empreintes les aulnages & mesurages de chaques estoffes*. Paris, 1671. *Gallica*, gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8612044m/f97.item. Accessed 1 July 2025.
- «Costumes de la Cour du Grand Seigneur.» *Gallica*, gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b525057428. Accessed 1 July 2025.
- Ember, Maria. «XVI-XVII. századi ruhadarabok a sárospataki kriptából.» *Folia Archaeologica*, №19, 1967, p. 151–183. *Könyvtár*, library.hungaricana.hu/hu/view/FoliaArchaeologica_19/. Accessed 1 July 2025.
- «Figures Naturelles de Turquie.» *Gallica*, gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b84559196.item. Accessed 1 July 2025.
- Hotto, Eva. *Dekonstrukció és rekonstrukció. A. XVII-XVIII. századi magyar férfi öltözetek jellemző szabásformáinak rekonstrukciós elemzése*. PhD, Nyugat-Magyarországi Egyetem. Sopron, 2014. *SOE Repository of Dissertations*, doktori.uni-sopron.hu/id/eprint/454/. Accessed 1 July 2025.
- «Lalki i portrety, czyli zanim powstały żurnale.» *Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie*, wilanow-palac.pl/pasaz-wiedzy/lalki-i-portrety-czyli-zanim-powstaly-zurnale. Accessed 1 July 2025.
- Paszkowski, Marcin. *Dzieie Tureckie, y utarczki Kozackie z Tatary. Tudziesz też, o Narodzie, Obrzędziech, Nabożenstwie, Gospodarstwie, y Rycerstwie &c. Tych Pogan, ku wiadomości ludziom roznego stanu pozytywne. Przydany iest do tego, Dictionarz ięzyka Tureckiego, y Disputatia o wierze Chrześcianańskiey, y Zabobonach Bisurmańskich etc. Przez Marcina Paszkowskiego, na czworo Xiąg rozdzielone opisane y wydane*. Krakow, 1615.
- Šimša, Martin. *Knihy krejčovských stříhů v českých zemích v 16. až 18. století*. Strážnice, 2013.
- «The Rålamb Costume Book.» *Göran Bäarnhielms webbplats*, goran.baarnhielm.net/draktbok/eng/INTRO.HTM. Accessed 1 July 2025.
- «Вузькі штани останньої чверті XVI ст.» *Блог спільноти історії та реконструкції козацької доби*, xviic.blogspot.com/2015/03/xvi.html. Дата звернення 01 Липня 2025.
- «Олеський замок всередині.» *Wikimedia Commons*, commons.wikimedia.org/wiki/File:Олеський_замок_всередині_20150513_047.jpg. Дата звернення 01 Липня 2025.
- «Османські штани XVII ст. зафіксовані французьким кравецьким кресленням 1671 року.» *Блог спільноти історії та реконструкції козацької доби*, xviic.blogspot.com/2016/08/xvii-1671.html. Дата звернення 01 Липня 2025.
- «Угорської моди вузькі штани. Досвід реконструкції.» *Блог спільноти історії та реконструкції козацької доби*, xviic.blogspot.com/2016/08/blog-post.html. Дата звернення 01 Липня 2025.
- Шаменков, Сергій. «Поясний одяг у гардеробі населення українських земель та в костюмі козацтва кінця XVI – I половини XVII ст.» *Археологія & Фортифікація України. Збірник матеріалів VI Міжнародної науково-практичної конференції*, ред. О. Заремба, Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О. А., 2016, с. 198–202.